

A VERSENYKÉPESSÉGET BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK ALAKULÁSA A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN, KIEMELVE A KKV-K SZEREPÉT ÉS LEHETŐSÉGEIT

COMPETITIVENESS FACTORS IN VISEGRAD GROUP, FOCUS ON THE ROLE AND POSSIBILITY OF SME-S

Béresné Dr. Mártha Bernadett egyetemi adjunktus
Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar

Abstract

Today, turning to knowledge-based economy is one of the biggest challenges for the European Union. Successful implementation can contribute to the development of a competitive and dynamic economy. The EU has put the needs of small and medium-sized enterprises (SMEs) in the focus of the Lisbon Strategy for Growth and Jobs, as they can hope for new job opportunities, but play a decisive role in the welfare of local and regional communities. For the future prosperity of the Union it is important to see how we can build on growth and innovation opportunities for SMEs. The study is looking for answers how the SMEs in Visegrad Group perform nowadays the competitiveness SBA factors, and how they changed since 2010. The aim of the study is to underline the weaknesses of the V4 countries, so hopefully decision-makers will give more attention to them in the near future.

1. Bevezetés

Az Unió keleti bővítésével egyre inkább felerősödött az az érdekszövetség, amit 1991 óta „Visegrádi négyek” együttműködéseként (továbbiakban V4) elmítünk. Ezek az együttműködő országok az Európai Unióhoz való csatlakozásukkal nemcsak az közösségi döntéshozatalban érvényesülő érdekegyeztető egységként lépnek fel, hanem a külföldi befektetők szemében fontos gazdasági blokkot is képeznek. Munkaerjük viszonylag jól képzett, költsége nem túl magas, az üzleti környezet általában stabilnak mondható és az infrastruktúra is fejlett. Az összvállalkozásokon belül a KKV-k aránya a V4-nél megegyezik az uniós átlaggal, viszont a foglalkoztatottak aránya magasabb. A tanulmány azt elemzi, hogy 2010 és 2016 között hogyan sikerült a V4-ekben működő KKV-nek az Unió versenyképességi szempontból meghatározó tényezőihez alkalmazkodni.

2. Az Európa Unió versenyképesség felfogása

Az Európai Unió állam- és kormányfőinek 2000 márciusában tartott lisszaboni csúcstekezte az a stratégiai célt tűzte ki maga elé, hogy az Unió a következő évtizedre a világ legversenyképesebb és dinamikusan fejlődő, tudásalapú társadalmává váljon, amely biztosítani képes a fenntartható gazdasági növekedést, több és jobb minőségű munkahely teremtését, valamint nagyobb társadalmi kohéziót.¹ Az ezredfordulóra az Egyesült Államok vált az EU fő versenytársává, ezért a lisszaboni stratégiában végső soron az USA-hoz való

felzárkózás célja fogalmazódik meg a hagyományos európai értékek (munkahelyteremtés, társadalmi kohézió) kiteljesítése mellett.² Az EU Versenyképességi Tanácsa 2004-ben a versenyképesség alábbi definícióját közölte: „A versenyképesség a termelékenység növekedéséből és a foglalkoztatás magas szintjéből ered, amely egyaránt megmutatkozik az európai vállalatok globális piacokon elért sikereiben és a reáljövedelmek növekedésében, ami magas életszínvonalat biztosít mindenki számára.”³ Ennek a meghatározásnak a jelentőségét nézetem szerint az adja, hogy összekapcsolja a versenyképesség Egyesült Államokban elfogadott megközelítését az ún. „európai modell” szemléletével. Az amerikai megközelítés szerint a nemzetgazdasági versenyképesség a vállalatok versenyképességén alapul, és a kormányzati politika feladata a vállalati versenyképességet előmozdító környezet megteremtése.⁴ A versenyképesség „európai modellje” szerint pedig a hosszútávon fenntartható versenyképesség forrása a motivált, jól képzett, egészséges munkaerő. Az ezredfordulós célok egy része elérhetetlenné vált 2005-re, ezért megújították a Lisszaboni stratégiát, melyben az alábbi célokat tűzték ki:

- a tudás és az innováció legyen az európai növekedés mozgatórugója,
- Európa befektetési és munkavégzési szempontból még vonzóbbá váljon,
- több és jobb minőségű munkahely teremtése váljon lehetővé Európában, illetve az eddiginél is nagyobb hangsúlyt fektessenek a fenntarthatóságra.⁵

A versenyképességről alkotott megfogalmazások időbeli változását figyelve megállapítható, hogy maga a versenyképesség az azt befolyásoló tényezők megjelölésében érhető tetten. Ide tartozik a termelékenység és a foglalkoztatás, valamint álláspontom szerint egyre inkább felértékelődik az információs és kommunikációs technológia (IKT), a kutatás-fejlesztés (K + F) és innováció, és ezzel összefüggésben az oktatás és szakképzés versenyképességet befolyásoló szerepe.

Az utóbbi évtized európai tapasztalata, hogy a nagy nemzeti vállalatok globális sikerei (pl. Shell, Unilever, Philips stb.) nem feltétlenül járnak együtt anyaországuk versenyképességének javulásával. Vagyis a versenyképes transznacionális vállalatok léte önmagában nem biztosítja a bázisul szolgáló földrajzi régió versenyképességét. Az a megállapítás is helytálló, miszerint egy nemzet gazdasági teljesítményben megmutatkozó versenyképesség-javulás (egy főre jutó GDP növekedése, exportteljesítmény javulása stb.) nem feltétlenül jár együtt a társadalmi jólét hasonló mértékű növekedésével, ami pedig – az Unió álláspontja szerint – a versenyképesség növelésének fő célja. Véleményem szerint a gazdasági növekedés csak akkor jár együtt a jólét növekedésével, ha a megtermelt jövedelemből a lakosság minél szélesebb rétegei részesülnek. Ezt elsősorban nem a jövedelemcentralizálás (adóztatás) és újraelosztás (szociális juttatások) révén kellene megvalósítani, hanem a foglalkoztatás és így a munkajövedelmek magas szintje által. Mindez tanulmányom szempontjából azért lényeges, mert a KKV szektor foglalkoztatási jelentősége meghaladja a nagy- és transznacionális vállalatokét, éppen ezért fejlődőképességük és versenyképességük fokozása döntő jelentőségű a társadalmi jólét növelése szempontjából.

3. A KKV-k versenyképességének összehasonlítása a V4-nél és az Európai Unióban

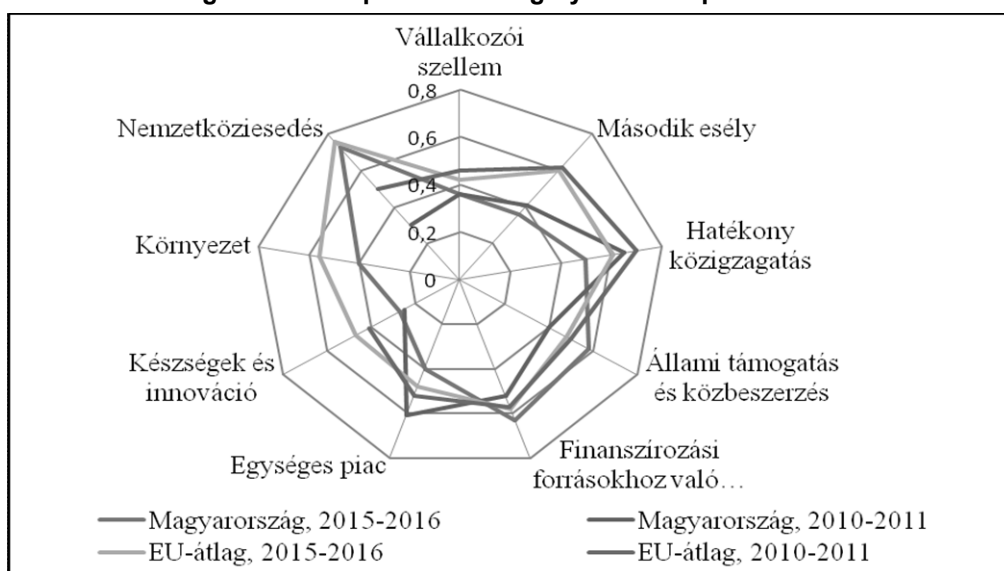
Az Európai Unió állam- és kormányfői a kisvállalkozások jelentőségét elismerve 2000-ben a Kisvállalkozások Európai Chartáját elfogadta. A Charta vázolja a tagállamok és a Bizottság feladatait a kisvállalkozói környezet javítása érdekében, ugyanakkor elkötelez-

ték magunkat, hogy minden szakpolitikai intézkedésünk meghozatalánál a „Gondolkozz előbb kicsiben” elvet fogják érvényesíteni. Napjainkra a Charta az Európai Bizottság vállalkozáspolitikájának sarokkövévé vált, továbbá segédeszközként szolgál a tagállamok számára vállalkozáspolitikájuk végrehajtásának tökéletesítéséhez is.⁶ Az Európai Bizottság 2008-ban az Európai Kisvállalkozói Törvényt (Small Business Act, továbbiakban SBA) elfogadta, melynek célja, hogy a KKV-k az uniós és nemzeti szintű politikai döntéshozatali folyamat központi szereplőivé váljanak. Ennek érdekében tíz elvet fogalmaztak meg, melyek hivatottak segíteni a nemzeti politikák kidolgozását és végrehajtását. Ez utóbbiakat úgy kell tenni, hogy folyamatosan szem előtt tartják a „Gondolkozz előbb kicsiben!” elvet.⁷

Annak érdekében, hogy az Európai Bizottság nyomon tudja követni a KKV-k európai fejlődését, minden évben elkészíti azok helyzetét vizsgáló éves jelentését (SME Performance Review), illetve ténylapokon értékeli, hogy az egyes tagállamok hogyan teljesítenek az SBA intézkedéseik megvalósítása terén. Megállapítható, hogy az elmúlt évek folyamán az SBA keretében európai szinten javasolt szakpolitikai intézkedések száma folyamatosan és dinamikusan nőtt, a KKV-kat támogató intézkedések tagállami végrehajtása azonban továbbra is kiegyensúlyozatlan. A 2008-as gazdasági válság nyomait a közösség még mindig nem tudta kiheverni, habár vannak bizalomra okot adó jelek.

A továbbiakban bemutatom, hogy mely SBA tényezők terén vagyunk elmaradva az EU-28 átlagához vagy éppen a V4-es társainkhoz, illetve akár korábbi önmagunkhoz képest. Az 1. ábra RADAR diagram formájában mutatja be az SBA 9 tényezőjének az alakulását Magyarország és az EU-28 viszonyában. Hazánk 2010-ben és 2011. első negyedében csupán csak az egységes piac kategóriájában teljesített az uniós átlag felett, azonban 2015–2016-ra az állami támogatás és közbeszerzés, valamint a finanszírozási forrásokhoz való hozzájutás területén ért el közösségi átlagtól kedvezőbb szintet. Önmagunkhoz képest javítani az adott 5 év alatt szintén az előbb említett két területen tudtunk. Emellett kedvező értékeket találunk a nemzetköziesedés területén. Önmagunkhoz képest azonban rontottunk a második esély, a hatékony közigazgatás és az egységes piac területén.

1. ábra: Magyarország és Európai Unió SBA profilja
Figure 1.: SBA profile of Hungary and European Union

EC, 2011a; EC, 2011e; EC, 2016a; EC, 2016e adatai alapján saját szerkesztés

Az éves SBA jelentés az alábbi 9 tényező mentén méri minden országban a vállalkozói gondolkodást és aktivitást:

- Vállalkozói szellem: Magyarországon a vállalkozói tevékenység szintje 2008 óta változatlan, hasonlóan az EU átlagához. Azonban a vállalkozói kedv, szándék társadalmi megítélése egyre kedvezőtlenebb, melyhez hozzájárul a korrupció egyre magasabb szintje. A sikeres vállalkozáshoz szükséges médiatámogatottság is nagyon alacsony. Emellett a megkezdett programokon kívül (Go!nno, Dobbantó) szükséges általános és középiskolai szinten a vállalkozási ismeretek oktatását elkezdeni, azt az iskolai tantervbe integrálni.
- Második esély: annak biztosítását jelenti, hogy a csődbe jutott becsületes vállalkozók minél előbb újabb esélyt kaphassanak vállalkozás indítására. Ezen a téren teljesít Magyarország a legrosszabbul, itt történt szakpolitikai szempontból a legkevesebb változás az SBA bevezetése óta. A fizetéseképtelenségi eljárások még mindig több mint egy évet vesznek igénybe, a fizetéseképtelenség költségei Magyarországon közel 50%-kal magasabbak, mint általában az EU-ban. Nincsenek a kudarc miatti megbélyegzés mérséklését célzó országos tájékoztató kampányok, mint ahogyan nincsenek a nehéz helyzetben lévő vállalkozások támogatását célzó olyan programok sem, amelyek segítenének a csőd elkerülésében.
- Hatékony közigazgatás: E területen visszaesést láthatunk 2010-hez képest, továbbá a közösségi átlag alatt teljesítünk. 2008 óta számos intézkedést fogadtak el a KKV-k adminisztratív terheinek csökkentése érdekében. Azonban még mindig vannak olyan terhek, melyek megnehezítik a vállalkozások életét: ilyen többek között a gyorsan változó jogszabályi háttér, az adózás területe (sok az adónemek száma, számos adót több részletben kell fizetni, és több szervezetnek kell fizetni, az adófizetésre fordított idő) és a korrupció magas szintje. A vállalkozás indításához szükséges befizetett tőke nagysága majd ötszöröse az uniós átlagnak, valamint a kormányzati kompetencia és hatékonyság is alacsony szintű az új vagy már meglévő vállalkozások támogatása területén.
- Állami támogatás és közbeszerzés: E területen Magyarország az uniós átlag felett teljesít. Hazánk jó teljesítménye a magyar KKV-k közbeszerzési pályázatokon való magas arányú részvételének az eredménye. A pályázatok kifizetéséhez szükséges idő azonban kissé hosszabb, mint általában az EU-ban, illetve javítható lenne az e-tendereztetés aránya is. Csökkenteni kellene a közzététel nélküli és tárgyalásos eljárás nélküli eljárások nagy számát, valamint a szerződéses odaítéléseket egyetlen ajánlattal. Ki kellene dolgozni továbbá egy átfogó, átláthatóságra és hatékonyságra irányuló e-közbeszerzési stratégiát.
- Finanszírozási forrásokhoz való hozzájutás: A KKV-k finanszírozási helyzete a válság óta sokat javult. Ez tükröződik a mutató értékében is, hiszen hazánk jobban teljesített a közösségi átlagnál. Azonban voltak olyan részterületi a finanszírozásnak, melyek kedvezőtlen képet mutattak. Egyik legjelentősebb tényező, hogy a hitelezési költségek alacsony hitelösszeg esetén az 1 millió eurónál magasabb hitelekhez viszonyítva aránytalanul magasak (2,5-szerese).
- Egységes piac: Magyarország összhangban van a legtöbb uniós országgal az egységes piaci jogszabályok végrehajtása tekintetében. Az új és növekvő cégek számára általánosságban elmondható, hogy az egyik legnagyobb problémát az új piacok szerzése okozza. Hazánkban ez azért nehezebb, mint általában az EU-ban, mert a nagy cégek tisztességtelen magatartásukkal gátolják az új és növekvő cégek piacra jutását. A nem átlátható beszerzési folyamatok tovább súlyosbítják ezt a problémát, valamint

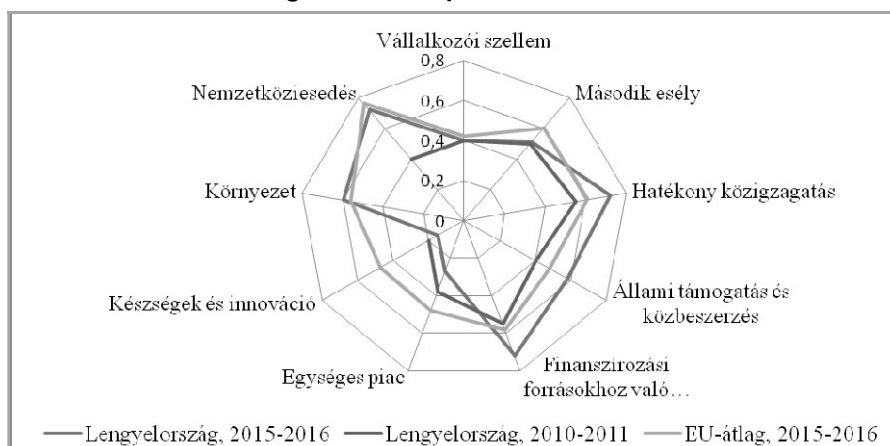
az unión belüli online exporttal foglalkozó vállalkozások aránya is csupán az uniós átlag 60%-a.

- Készségek és innováció: Ezen a területen hazánk teljesítménye az uniós tagországok között továbbra is szinte a leggyengébb. A hazai KKV-k innovációs kapacitása 2008 óta folyamatosan csökken, sőt azokban a résztényezőkben, melyekben eddig jobban teljesítettünk, azokban is veszítettünk. Összességében elmondható, hogy az SBA által javasolt valamennyi elv átültetésével hazánk foglalkozott, azonban annak hatékonysága igen gyenge. A jövőben a már elért intézkedések hatékonyságát kell növelni az innovációs kapacitások elvesztésének és a képzettségi szint csökkenésének legalább megállításával.
- Környezet: Hazánk ezen a területen is alulteljesít. A „zöld” termékeket kínáló KKV-k száma alacsony, nem beszélve arról, hogy a zöld termékek előállításához nyújtott állami támogatási intézkedésekből részesülő aránya csökkent. Ez arra enged következtetni, hogy a KKV-k nem értékék meg teljes mértékben az ökoinnovációhoz és a zöld technológiákhoz kapcsolódó lehetőségeket. Szükséges lenne továbbá az EMAS-tanúsítás ösztönzésének és a zöld közbeszerzésnek a bevezetése. Szintén hiányzik egy rendszeres és nagyszabású ösztönzőrendszer az ökohatékonyság növelése érdekében.
- Nemzetköziesedés: Hazánk az elmúlt években foglalkozott minden, az e területre vonatkozó SBA-ajánlással, azonban sokkal több erőfeszítésre van szükség ahhoz, hogy teljesíteni tudja a KKV-stratégiában meghatározott, elérni kívánt nemzetköziesedési szintet (EU-n kívüli export aránya 2020-ig a teljes export 30%-a legyen). Vannak biztató jelek, mint például az EU-n kívüli országokba exportáló és importáló KKV-k arányának mérsékelten növekedése (4,8%-ról 5,2%-ra és 5,8%-ról 6,4%-ra), azonban ez még igen csekély mértékű változás. Az egyik legnagyobb akadály a magyar KKV-k nemzetközivé válásának az idegen nyelvi készségek hiányossága.

A továbbiakban a 2010–2011 és 2015–2016 közötti SBA profilokat vizsgálom meg a Lengyelország, Csehország és Szlovákia esetén összevetve az EU-28-ak átlagával. Azokhoz a területekhez fűzök magyarázatot, ahol rosszabbul teljesítettek az adott országok önmagukhoz képest. A 2. ábrán látható Lengyelország SBA-profilja. Megállapítható, hogy az egységes piac terén Lengyelország teljesítménye továbbra is nagyon gyenge. Az egységes piacra vonatkozó jogszabályok átültetésének hiánya a nemzeti joganyagba itt a leghiányosabb. Az EU-n belüli import, export, és online export aránya is a közösségi átlag alatt mozog, míg a folyamatban lévő jogsértő eljárások aránya pedig igen magas, mely jelentős mértékben leköti a kormány munkáját. A legrosszabbul mégis a készségek és innováció terén teljesített Lengyelország. Nemcsak az unióhoz mérten van nagy lemaradásba, de önmagához képest is romlott helyzete ezen a téren. Ennek oka, hogy 2014-ig a kormány erre a területre vonatkozó SBA-ajánlásokkal szinte alig foglalkozott, pl. a nem technológiai innovációra, így a szolgáltatási innováció vagy éppen a társadalmi innováció nem létezett átfogó politikai stratégiája sem. Azóta folyamatosan lépéseket tesznek a helyzet kedvezőbbé tétele érdekében, azonban azok hatása egyelőre még nem látható. A többi mutató tekintetében növekedést vagy éppen stagnálást ért el önmagához képest, azonban látható, hogy mutatóinak értéke közel az uniós átlag szerint alakul.

2. ábra: Lengyelország SBA-profilja

Figure 2.: SBA profile of Poland

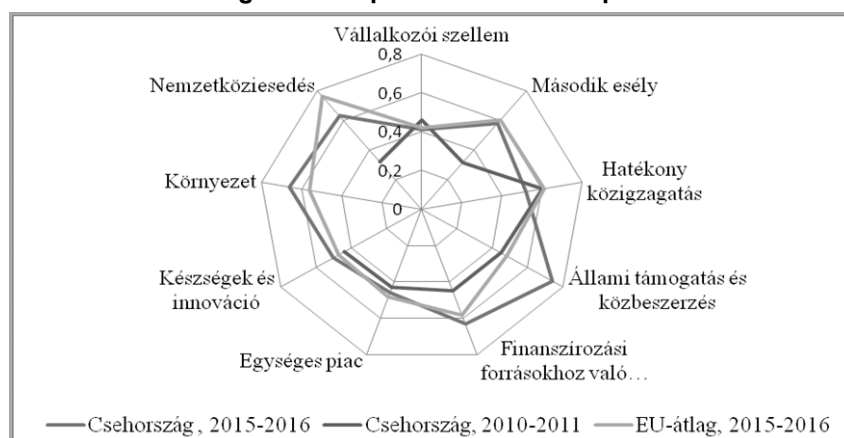

EC, 2016b; EC, 2016e; EC, 2011b adatai alapján saját szerkesztés

Csehország (3. ábra) esetében a vállalkozói szellem és a közigazgatás hatékonysága romlott a 2010–2011-es időszak hasonló mutatóihoz képest. A vállalkozói szellem mutató értékének romlása mögött a vállalkozói képzéshez kapcsolódóan az a közvélemény társul, mely szerint az alap- és középiskolai tanterv kevésbé ösztönzi a kreativitást, az önellátást és a személyes kezdeményezéseket, kevés figyelmet fordít az új cégalapításra és a vállalkozói szellem kialakítására, ezen kívül a különböző középfokú végzettség utáni oktatási programok is csekély mértékben segítik a hallgatókat az új vállalkozások indításában. A közigazgatás területéről elmondható, hogy a cseh KKV-kat továbbra is nagymértékben érintik a szabályozási terhek, az adminisztratív eljárások összetettsége, a gyorsan változó jogszabályok hatása és az adózással kapcsolatos adminisztratív terhek nagysága. Az adóigazgatással és a szerződések érvényesítésével kapcsolatos költségek kezeléséhez szükséges idő hossza az a két fő terület, melyben jelentős mértékben javulnia lenne szükséges. Jelentős számú intézkedést vezettek be az előbb említettekkel kapcsolatosan 2014–2015-ben, azonban azok eredménye még nem látható a rendelkezésre álló adatokban. A csehek további SBA mutatójának értéke az uniós átlag körül mozog.

3. ábra: Csehország SBA-profilja

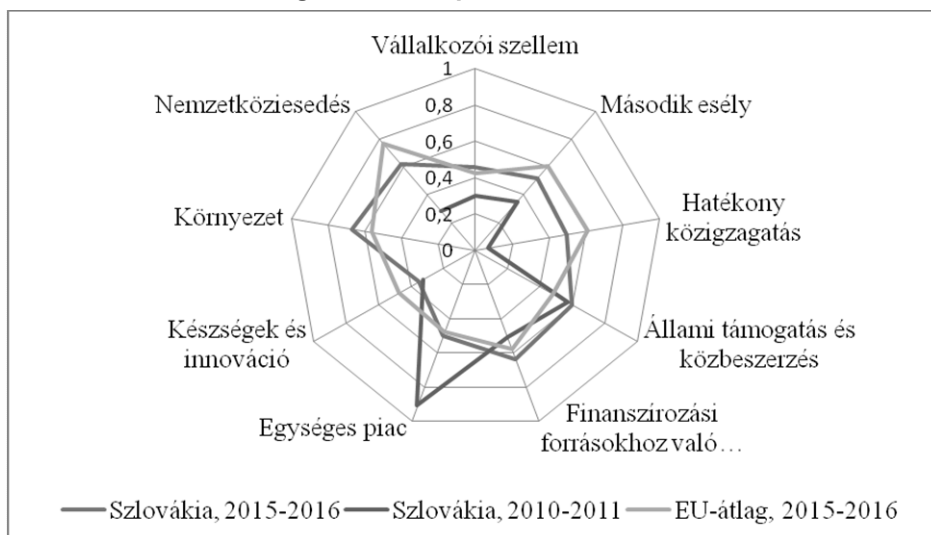
3. Figure: SBA profile of Czech Republic

EC, 2016d; EC, 2016e; EC, 2011d adatai alapján saját szerkesztés

Szlovákia önmagához képest egyetlen mutató esetében rontott – ez pedig az egységes piac volt, ahogy azt az 4. ábra is szemlélteti –, de még úgy is az EU átlag felett teljesít.

4. ábra: Szlovákia SBA-profilja
Figure 4.: SBA profile of Slovakia

EC, 2016c; EC, 2016e; EC, 2011c adatai alapján saját szerkesztés

Az egységes piacon még mindig sokkal kevesebb szlovák KKV van jelent, mint az EU egészében. Az egységes piacra exportáló szlovák KKV-k aránya az EU-átlagnak csak a fele. A közösségi átlaghoz képest kevesebb az olyan szlovák KKV-k aránya, melyek az EU-n belüli online exportőrök. Továbbá a szlovák újonnan alakult és/vagy növekvő vállalkozók számára a piacszerzést tisztességtelenül megnehezítik a már meglévő nagyobb vállalatok. A többi területről elmondható, hogy együtt mozog az uniós átlaggal.

4. Összegzés

A V4-ek tagországait összehasonlítva versenyképességi szempontból a KKV eredményei alapján megállapítható, hogy Szlovákia teljesített legjobban a négy tagállam közül, hiszen SBA-profilja összességében véve kiegyensúlyozott, az előrehaladás tendenciáját mutatja. A rangsorban öt követi Csehország majd Lengyelország, és utolsó helyen Magyarország. Hazánk SBA-profilja kiegyenlítettlen úgy az idő, mint a tényezők változásában. A versenyképességünket befolyásoló mutatók arra engednek következtetni, hogy még mindig nem tudjuk hatékonyan, és termelékenyen felhasználni azokat a forrásokat, melyek nagy részét a közösségi büdzséből kapunk. A hazai KKV-ink számos problémával küzdenek. Versenyképességünk ezen helyzetéből indulva kellene egy újabb lépcsőfokra fellépünk, ami nem más, mint a technológiai versenyképesség. A digitalizáció korában a versenyképesség és a digitális versenyképesség szorosan összefügg egymással. A tudományos és technológiai infrastruktúra altényezői – pl. a tehetségek, képzés és oktatás, tudományos koncentráltás, a digitális technológiák fejlesztését engedélyező szabályozási rendszer, tőke – biztosítják a tudományos és technológiai innováció alapját. Mindez persze csak akkor járulhat hozzá a hazai gazdaság növekedéséhez, ha az felkészült a digitális átalakulásra, adaptív a hozzáállása a technológiai újításokhoz. Globalizált világunkban a

tudásalapú gazdaság kialakítása érdekében a versenyképességre törekvő vállalatoknak a tudást karöltve a technológiával kell középpontba állítaniuk a magasan képzett munkaerő foglalkoztatásával. Így állítható elő csak magas hozzáadott értékű innovatív termék. Országunk innovatív kapacitása tehát erősen gyökerezik olyan területeken, mint az oktatók, tudósok és mérnökök intenzitása a munkaerőben, a szellemi tulajdon védelme, a klaszterek jelenléte, mélysége, és nem utolsósorban pedig az infó-kommunikációs technológiák eredményes és adaptív használata. A versenyképességünk további kulcsfontosságú mindegyik átható tényezője a transzparencia és a piaci nyitottság.

Jegyzetek

1. EP (2000): Presidency Conclusions. Lisbon European Council 23 and 24 March, 2000. http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm
2. Némethné Gál Andrea (2009): A kis- és középvállalatok versenyképessége. Doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományok Doktori Iskola.
3. CC (2004): Forging a Competitiveness Agenda Background to the Productivity Problem. Competitiveness Council, Dublin, 12 January.
4. Czákó Erzsébet (2004): Az EU versenyképesség felfogása. In: Papanek Gábor et al. (szerk.): Gazdasági szerkezet és versenyképesség az EU csatlakozás után. A VIII. Ipar és Vállalatgazdasági Konferencia előadásai. Pécs, 2004. október 21–22. 15–21.
5. COM (2005): A közösség lisszaboni programjának végrehajtása: Modern kkv-politika a növekedésért és foglalkoztatásért. Európai Bizottság, Brüsszel.
6. EB (2004): Kisvállalkozások Európai Chartája. Jóváhagyták a tagállamok az Európai Tanács 2000. június 19–20-i feirai ülésén. file:///C:/Users/-/Downloads/charter_hu_3723%20(1).pdf
7. EB (2008): A Bizottság közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának „Gondolkozz előbb kicsiben!” európai kisvállalkozói intézkedéscsomag: „Small Business Act”. Brüsszel. 25.6.2008. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52008DC0394>

Felhasznált irodalom

- CC (2004): Forging a Competitiveness Agenda Background to the Productivity Problem. Competitiveness Council, Dublin, 12 January.
- COM (2005): A közösség lisszaboni programjának végrehajtása: Modern kkv-politika a növekedésért és foglalkoztatásért. Európai Bizottság, Brüsszel.
- Czákó Erzsébet (2004): Az EU versenyképesség felfogása. In: Papanek Gábor et al. (szerk.): Gazdasági szerkezet és versenyképesség az EU csatlakozás után. A VIII. Ipar és Vállalatgazdasági Konferencia előadásai. Pécs, 2004. október 21–22. 15–21.
- EB (2004): Kisvállalkozások Európai Chartája. Jóváhagyták a tagállamok az Európai Tanács 2000. június 19–20-i feirai ülésén. file:///C:/Users/-/Downloads/charter_hu_3723%20(1).pdf
- EB (2008): A Bizottság közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának „Gondolkozz előbb kicsiben!” európai kisvállalkozói intézkedéscsomag: „Small Business Act”. Brüsszel. 25.6.2008. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52008DC0394>
- EC (2011a): Enterprise and Industry SBA Fact Sheet 2010/2011 Hungary. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/15770/attachments/17/translations/en/renditions/pdf>
- EC (2011b): Enterprise and Industry SBA Fact Sheet 2010/2011 Poland. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/15770/attachments/30/translations/en/renditions/pdf>
- EC (2011c): Enterprise and Industry SBA Fact Sheet 2010/2011 Slovakia. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/15770/attachments/34/translations/en/renditions/pdf>

- EC (2011d): Enterprise and Industry SBA Fact Sheet 2010/2011 Czech Republic. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/15770/attachments/9/translations/en/renditions/pdf>
- EC (2011e): Are EU SMEs recovering from the crisis? Annual Report on EU Small and Medium sized Enterprises 2010/2011. Rotterdam, Cambridge, 2011. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/15770/attachments/1/translations>
- EC (2016a): 2016 SBA Fact Sheet Hungary. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/22382/attachments/16/translations>
- EC (2016b): 2016 SBA Fact Sheet Poland. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/22382/attachments/27/translations>
- EC (2016c): 2016 SBA Fact Sheet Slovakia. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/22382/attachments/31/translations>
- EC (2016d): 2016 SBA Fact Sheet Czech Republic. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/22382/attachments/7/translations>
- EC (2016e): 2016 SBA Fact Sheet European Union. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/22382/attachments/10/translations>
- EP (2000): Presidency Conclusions. Lisbon European Council 23 and 24 March, 2000. http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm
- Némethné Gál Andrea (2009): A kis- és középvállalatok versenyképessége. Doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományok Doktori Iskola.